

GANIMEDOV RELIEF IZ ŠEMPETRA V SAVINJSKI DOLINI

JOSIP KLEMENC

Eno najvažnejših del tretjega leta izkopavanj v Šempetru (1954) je bilo, da smo že deloma preiskani jugovzhodni del še znatno poglobili. Šli smo do globine 3,50 m pod današnjo površino, kolikor nam je bilo mogoče zaradi talne vode. Ves preiskani prostor je bil že prej razdeljen na mrežo kvadratov in smo tako mogli določiti natančno lego posameznih izkopanih kosov. V kvadratu E-I, D-I itd. smo našli še precej novih kosov.¹ V kvadratu E-I smo našli pošev ležečo štirikotno ploščo, nepravilne oblike iz peščenca (405), ki je ležala 2,71 m globoko. Vsi njeni ogli so odbiti in je popolnoma ravna. Debela je 28 cm. Verjetno je, da predstavlja del grobne skrinje za pepel, ki smo jo izkopali v sosednjem kvadratu DE-I. Ta grobna skrinja za pepel iz peščenca (št. 422), ki je bila tudi prvotno brez dna, je posebej zanimiva zaradi tega, ker ima na stranski steni v plastično označenem okvirju vklesane črke IVS (= Iustae). Na levi strani izven okvirja so pa le težko čitljiva znamenja, ki dajo zložena besedo SEP (= Septimia). V kvadratu D-I smo odkopali grobno skrinjo za pepel (št. 404), katere dno je ležalo 3,35 m pod današnjo površino. Na sprednji strani ima vklesani samo dve veliki črki D. M. (= Diis Manibus). Ta kos je ležal precej globoko v talni vodi in smo dolgo čakali, da bi voda upadla in bi tako skrinjo lažje izvlekli iz jame. Ker voda ni upadla, smo morali skrinjo izpodkopavati v vodi ter jo dvigniti na suho.

Pri tem delu smo zadeli na profilirani rob večjega spomenika iz marmorja, ki je ležal ves v vodi 3,35 m globoko. Stal je narobe, nekoliko poševno, z doljno stranjo navzgor. Po daljšem napornem delu in kopanju v talni vodi, nam je končno uspelo, da smo potegnili iz nje ta marmorni kos, blok št. 425, s prekrasnim reliefom Ganimeda, ki ga dviga orel v nebo (sl. 1).²

Izkopani marmorni kos je pravokotne oblike (119 × 91 × 24 cm) s poškodovanim gornjim in spodnjim robom. Čeprav je ležal dokaj na-

¹ J. Klemenc, Začasno poročilo o izkopovanju v Šempetru v Savinjski dolžni, Arheološki vestnik VI/2, Ljubljana 1955, str. 30 sl.

² Ganimedes, Roscher, Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie. Bd. I/1, Spt. 1595 sqq. Vso literaturo o Ganimedu navaja E. Sichtermann v svojem delu, Ganimed, Mythos und Gestalt in der antiken Kunst, Berlin 1953, str. 75 sqq.-A. Alföldi (Archaeologia Helvetica 3, str. 61 sqq.) obravnava na fragmentu terre sigillate popolnoma novo temo: Der mytische Gewaltherrscher und Ganimed, eine hellenische Reliefkomposition aus Vin-donissa.

Sl. 1. Ganimed, Šempeter v Savinjski dolini. Pohorski marmor

vpično, je zaradi rečnega proda zgornji del reliefa, posebno Ganimedova glava s frigijsko čepico, precej obrušen, medtem ko je vse ostalo izvrstno ohranjeno.

Sprednja stran je razdeljena na dve polji. Desno ožje je 23,5 cm široko in ima zgoraj obliko kratkega iztegnjenega loka. Lahko trdimo, da je to kratka noriško-panonska voluta. Ploskev izpolnjuje akantova rastlina z mesnatimi listi, razvijajoča se kandelabersko iz listnate čaše, katere manjši spodnji listi so obrnjeni navzdol, večji navzgor, nakar se ponovi motiv navzdol in navzgor obrnjene listnate čaše, iz katere raste listnato steblo; na njegovem dvodelnem vrhu se ponovi isti motiv listnate čaše, iz katere rasteta dva višja listna venca, nad katerima se tretjič ponovi motiv dvojne listnate čaše, ki nosi k nam obrnjen cvet. Zelo je verjetno, da je bil temu enak najvišji cvet na okrnjenem spomeniku št. 299.

Leva večja 68,5 cm široka polovica je spodaj in ob straneh omejena s trikrat profiliranim 8,5 cm širokim okvirjem. Okvir preide na zgornji strani v dvojni 14 cm debeli lok. Levi del loka je poškodovan. Tudi lok je trikrat profiliran. Zelo verjetno je, da imamo ta lok lahko za predhodnika ali vsaj sorodnika noriško-panonske volute. Večina šempetrskih reliefov je na zgornji strani omejena z noriško-panonsko voluto, vendar so tudi primeri, kjer je zgornji rob okvira dvojni ali celo trojni lok (n. pr. Satir in Nimfa, inv. št. 101).³ Pri reliefu z Ifigenijo na Tavridi so okvirni loki v sredini celo del arhitekture svetišča, pred katerim stoji žrtvenik.⁴ Zaradi tega mislim, da je tudi nad Ganimedom mogoč dvojni lok. Pač pa je lok ali stegnjeni zavoj na zgornji strani stranskega polja lahko primer te volute.

Večjo polovico izpolnjuje lik Ganimeda z orlom. Ganimed je upodobljen kot gol mladenič s frigijsko čepico na glavi. Na desni strani prsi nosi plašč, ki je spredaj spet z okroglo sponko in mu visi zadaj čez pleča do kolen. V iztegnjeni levici drži za tetivo navzdol viseči lok, ki je sestavljen iz dveh zavitih delov. Verjetno je lok narejen iz živalskih rogov. Desnico je iztegnil vodoravno na orla. Dlan z dolgimi, finimi prsti je kar položil na njegovo desno perut. Zdi se, kakor da bi ga hotel objeti. Ganimedovo telo lebdi poševno v zraku. Glava s frigijsko čepico je deloma v desnem loku. Leva noga plava popolnoma v zraku, z desno pa se opira na manjšo skalo, ki je del skalnate pokrajine. V prostoru desno od loka je precej velika Ganimedova pastirska piščal. Z njo je izpolnjen desni spodnji prazen prostor reliefa. Levi spodnji del pa predstavlja pokrajino, sestavljeno iz štirih skal. Na najvišji pečini ob okviru sedi pes (višina = 17cm), ki se opira na sprednji, nekoliko poškodovani nogi. Precej kratko in široko glavo ima obrnjeno nazaj in gleda za svojim odhajajočim gospodarjem. Pes je v razmerju z Ganimedom precej velik, saj mu sega skoraj do sredine stegna. Ganimed ima glavo pokrito s frigijsko čepico, znak, da je njen lastnik orientalec. Kapa mu pokriva zadaj tudi del vratu. Pogled mu je obrnjen v orla. Škoda, da je obraz, posebna brada, močno poškodovan. Mišice na prsih in trebuhu so zelo

³ J. Klemenc, Trojanska pravljica na nagrobnih spomenikih iz Šempetra ob Savinji, Zbornik filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, str. 59, sl. 2.

⁴ O. c. str. 64, sl. 5.

močno in proporcionalno razvite. Prsti na rokah, posebno na iztegnjeni desnici, so zelo dolgi in fini, kar je značilno za šempeterske reliefe iz II. stoletja naše ere.

Ves prostor med Ganimedom in okvirom ter nad psom pa zavzema velika ptica z razprostrtimi krili. Pokonci stoječi, 47 cm visoki orel je objel mladeniča z levo nogo od zadaj. Kremplji so še videti na levem mladeničevem boku. Z desno nogo se pa opira na desno mladeničevo stegno. Glavo z močno ukrivljenim kljunom ima pa obrnjeno proti Ganimedu. Orel gleda prijazno mladeniča, ki se mu prav nič ne upira. Desna iztegnjena perut sega do okvira in je sestavljena iz dvojnih peres. Zgoraj je krajše puhasto perje, spodaj so pa daljša, proti koncu nekoliko upognjena in zavita peresa.

Reliefna plošča je na levi strani zgoraj in spodaj poškodovana. Na zgornji in spodnji strani sta bili po dve izklesani vdolbini. Zgornji sta bili globoki po 8 cm, spodnji pa po 4 cm. V vdolbinah so bile železne spojke ali klini, ki so jih zalili s svincem, da so bili trdno pričvrščeni. Nanje so pristale s svojimi vdolbinami druge plošče, ki so bile tako zvezane z našo reliefno ploščo v celoto. Narasla Savinja je izpodkopala breg, na katerem so stale pokopališke stavbe. Ko so prileteli deli teh spomenikov na dno struge, so zaradi silnega udarca popokale vezi in spojke, obenem pa se je odkrušil tudi tisti del spomenika, kjer so bile omenjene vdolbine.

Na spodnji strani našega reliefa se pričinja poškodba ob levem dolnjem robu okvira in je dolga 58 cm, najvišja pa je ravno nad levo vdolbino ter je visoka ca. 16 cm. Na tem mestu je spajal železen s svincem zalit klin ploščo z Ganimedovim reliefom z marmorno ploščo, ki je bila dno grobne skrinje za pepel. Zgoraj se pa pričinja poškodba tudi na levem okviru in je dolga 30 cm. Najvišja je tik ob robu, in sicer je visoka 20 cm. Marmorna plošča z Ganimedovim reliefom je namreč stranska stena grobne skrinje za pepel pokojnikov.

Takih grobnih skrinj za pepel pokojnikov imamo v Šempetru več. Sprednja in zadnja stena neke take grobne skrinje za pepel je navadno nekoliko daljša od stranskih sten. Sprednja stena ene take grobne skrinje za pepel predstavlja Herakleja,⁵ kako vodi Alkestis iz podzemlja (vis. 112 cm). Dolga je 170 cm. Stranski, k tej skrinja pripadajoči steni predstavljata dva lovca na zajce in na ptice. Visoki sta kot stena s Heraklejevim reliefom, t. j. ena 108 cm, a druga 110 cm. Obedve sta približno enako široki, ena 95 cm, druga 93,5 cm. Že samo to dejstvo nam dokazuje, da so marmorna plošča s Heraklejem in plošči z lovci del ene grobne skrinje za pepel. Še bolj nam pa to dokazujejo vdolbine za železne spojke, ki so bile zalite s svincem, marmornata podlaga in marmornata gornja stena, ki je pokrivala to grobno skrinjo za pepel.

Druga skrinja za pepel pokojnikov rodbine Enijcev ima na sprednji širši strani relief Evrope⁶ na biku (dolž. 183 cm, višina 120 cm), zadnja stena pa predstavlja Parisovo sodbo,⁷ ki je istih dimenzij kot relief z Evropo (dolž. 183 cm, viš. 120 cm). Stranska stena, ki predstavlja Satira,

⁵ Arh. vestnik, VI/2, Ljubljana 1955, str. 303 sl. 9.

⁶ Varstvo spomenikov Ljubljana IV, 1951—52, str. 70. — Studi Aquileiesi a Giovanni Brusin, Aquileia 1953, str. 152, sl. 1.

⁷ Zbornik filozofske fakultete II., Ljubljana 1955, str. 58 sl. 1.

ki hoče vzeti nimfi obleko, je visoka kot omenjeni prednji in zadnja stena, t. j. 118 cm. Široka pa je 72 cm in je torej ožja kot prednja in zadnja stena. Tudi tukaj je nedvomno dokazano, da gre za grobno skrinjo za pepel, na kateri je stal baldahin z reliefi in imeni pokojnikov.

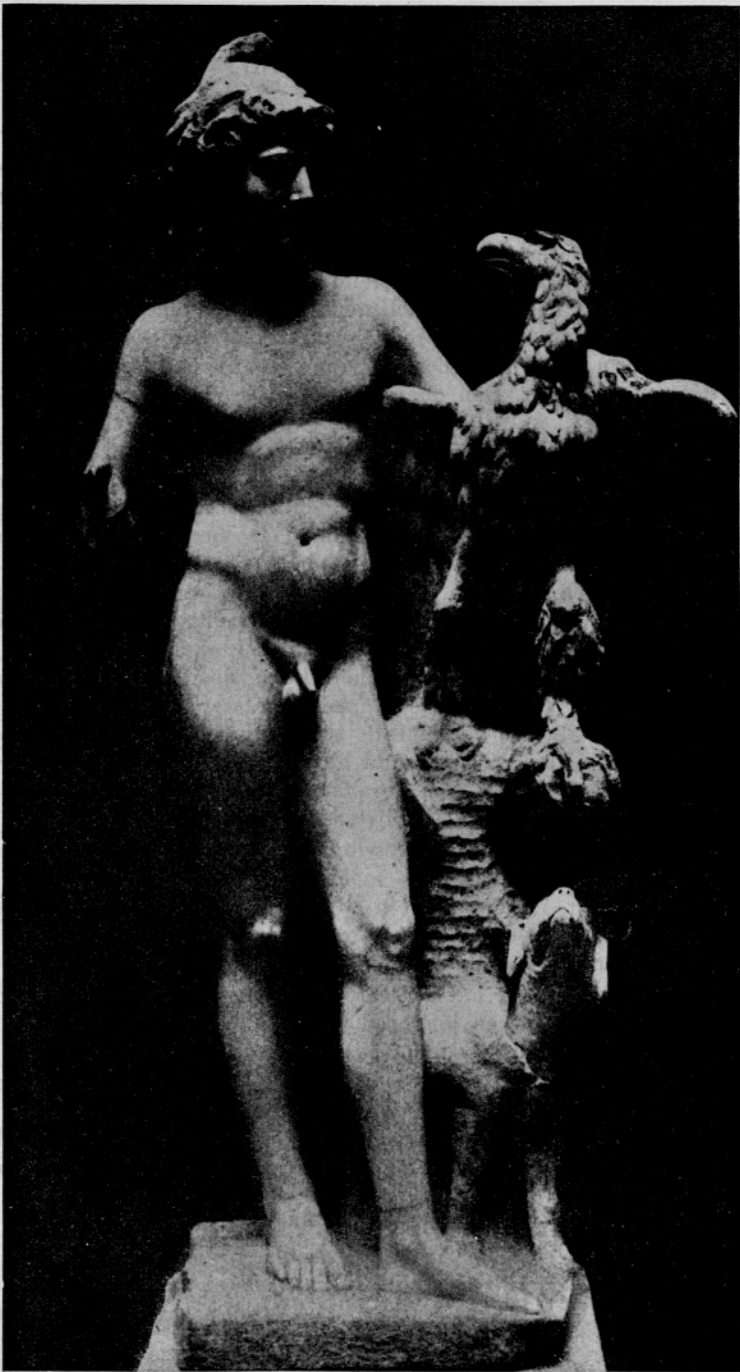
Navedeni podatki nam dokazujejo, da je bila marmorna plošča z Ganimedom stranska plošča neke grobne skrinje za pepel pokojnikov, kakor tudi plošča, ki smo jo našli v B-I. Ta plošča (inv. št. 299) ima skoro iste dimenzije (viš. 119 cm, šir. 85 cm) kakor plošča z Ganimedovim reliefom. Razdeljena je na dvoje polj, od katerih večji nima nobenega reliefa, stranski pa ima isti akantov ornament kot je na plošči z Ganimedom. Imamo torej dve stranski steni tretje grobne skrinje za pepel pokojnikov, manjkata nam pa sprednji in zadnja stena, ki sta bili verjetno okrašeni z reliefi.

Ganimedov relief v Šempetru je torej stranska stena grobne skrinje za pepel pokojnikov. V Arheološkem muzeju v Zagrebu pa je kip Ganimeda, za katerega ni lahko določiti čemu je služil. Vsekakor je stal na takem mestu, kjer ga je bilo moči videti od vseh strani, saj je na vseh straneh skrbno izdelan. Ta kip (sl. 2) je prišel v zagrebški Arheološki muzej z zbirko maršala Lavala Nugenta; izkopal ga je leta 1819 v Minturnah (današnji Traetto v Južni Italiji), poleg antičnega teatra v privatni zgradbi.⁸ L. Nugent je dal mnoge tu izkopane predmete v smislu sklepa beneške Umetniške akademije dopolniti mlademu kiparju Paronuzziju. Kipi so dopolnjeni deloma s kararskim marmorom, deloma s sadro. Ganimedov kip je s podnožjem vred visok 117 cm. Z marmorom je dopolnjen nos, kos vratu, manjše vdolbine na levem kolenu in pod njim, kakor tudi palec na levi nogi. Z apnencem je dopolnjen zadnji del podnožja. S sadro je dopolnjena orlova glava, leva noga z drevesnim deblom, na katerem sedi orel in pri psu vrat z glavo. Še sedaj mu pa manjka desna podlahtnica z roko, v kateri je držal neki predmet. Mogoče je bila to pastirska palica ali, po analogiji s šempetrskim spomenikom, lok.

Kompozicija šempetrskega reliefa z Ganimedom je zelo zanimiva. Ena hipotenuza gre v smeri od skal po desni nogi na levo ramo. Druga pa vodi od mesta, kjer se Ganimed z roko dotika orlovega krila, v smeri proti točki, kjer orlovi kremplji drže Ganimedovo stegno. Skoro ves prostor okrog Ganimeda je spretno izpolnjen. Tako n. pr. je prazni prostor med orlom in Ganimedom izpolnjen s sedečim pastirskim psom, ki tudi vsebinsko spada k pravljici. Praznino na desni Ganimedovi strani pa izpolnjujeta deloma vihrajoči plašč, deloma lok. Lok je lovčevo orožje in ga do sedaj nismo našli še na nobenem Ganimedovem reliefu. Tukaj služi zelo dobro za izpolnjenje praznega prostora. Pastirji imajo navadno poleg pastirske palice tudi piščalko s seboj. Umetniku je na našem reliefu prišla prav dobro za izpolnitev prostora desno zdolaj.

Šempetrski nagrobni relief je narejen iz trdega debelozrnatega pohorskega marmora. Zato njegova izdelava ni tako popolna, kakor bi bila v materialu, ki se da lažje klesati. Po stilskih značilnostih lahko spoznamo, da spada v provincialno klesarsko delavnico iz Celja, ki je delala zelo veliko v II. stoletju za Šempeter v Savinjski dolini.

⁸ Jos. Brunšmid, Kameni spomenici Hrvatskog Narodnog muzeja u Zagrebu, str. 1 sl., str. 17 sl. in slika k strani 18.

Sl. 2. Ganimed iz Minturna v Italiji (Nar. muzej v Zagrebu).
Kararski marmor

ZUSAMMENFASSUNG

Das Ganymedes' Relief aus Šempeter im Sanntale

Zu Ende des Ausgrabungsjahres 1954 fanden wir nebst anderen Denkmälern einige Aschenkisten aus Sandstein. Noch tiefer als diese und schon ganz im Grundwasser lag das Marmorrelief des Ganymedes mit dem Adler (Abb. 1).

Die rechteckige Marmorplatte (119 × 91 × 24 cm) ist am oberen und unteren Rande beschädigt und zwar an der Stelle der Löcher für die Bindestifte. Die Vorderseite ist in zwei Felder geteilt. Unten und an den Seiten läuft ein dreifach profilierter Rahmen. Das 23,5 cm breite, rechte Feld wird von einem Ornament von Akantusblättern ausgefüllt. Dieses Ornament findet man sehr häufig auf den Reliefs aus Šempeter. Den oberen Rand dieses Feldes bildet ein schwach ausgedrückter Bogen.

Das linke, breitere Feld (68,5 cm) stellt Ganymedes dar. Die profilierten Ränder gehen oben in zwei 14 cm Bögen über, die sich in der Mitte vereinen. Der Verfasser meint, dass man in diesen Bögen am oberen Rande die Vorgänger der norisch-panonischen. Volute sehen kann. Ganymedes ist als nackter Jüngling dargestellt, nur an beiden Seiten unten sieht man den Mantel, der am Hals mit einer runden Schnalle zusammengehalten wird und ihm über den Rücken bis zu den Knien herabfällt. Die Besonderheit dieses Reliefs ist aber die, dass Ganymedes in der ausgestreckten Linken einen nach unten hängenden Bogen hält. Die Rechte aber liegt, den Adler umfassend, auf dessen rechten Flügel. Der Adler seinerseits umfasst ihn mit seinen Krallen zart und hebt ihn in die Luft. Ebenfalls rechts von Ganymedes sitzt auf dem Felsen ein nicht eben kleiner Hund und blickt traurig seinem entschwebenden Gebieter nach. Im Raum unter dem herabhängenden Bogen ist eine Hirtenflöte abgebildet, die den Dargestellten als Hirten kennzeichnet.

Diese Marmorplatte mit Ganymedes-Relief bildet die schmalere Seitenfläche einer Aschenkiste. Wir finden ihrer mehrere in Šempeter. Eine von diesen Grabkisten hat an der Vorderseite ein Relief, wo Herakles, Alkestis aus der Unterwelt herausführend, dargestellt wird. Die beiden Seitenflächen zeigen einerseits einen Jäger mit Vögeln, andererseits einen solchen mit Hasen.

Eine weitere Aschenkiste hat auf ihrer längeren Fläche das Relief Europas auf dem Stier, auf der anderen längeren Fläche aber das Urteil des Paris. Die kürzere Seitenfläche zeigt das Relief eines Satyrs mit der Nymphe.

Im Quadrat B-I fanden wir eine weitere solche Platte von beinahe gleichen Dimensionen wie Ganymedes. Ihre Vorderseite ist ebenso in zwei Felder geteilt, deren schmäleres dasselbe Akantusornament aufweist, wie bei Ganymedes. Die breitere Fläche ist aber leer. Diese beiden Platten, die mit Ganymedes und die zuletzt beschriebene, waren Bestandteile (Seitenwände) einer weiteren Grabkiste, deren grössere zwei Vorderplatten uns noch fehlen.

In Zagreb befindet sich im Archaeologischen Nationalmuseum eine Ganymedes-Statue aus der Nugent-Sammlung (Abb. 2), deren Zweck man nicht sicher feststellen kann. Sie ist aus dem karrarischen Marmor und stark nachträglich restauriert.

Das Ganymedes-Relief aus Šempeter bezeugt uns sicher mit seinem Material, Stil u. s. w., dass es mit Künstlerhand von Steinmetzen aus der benachbarten Celeia hergestellt wurde.